



TIDSAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

İslam Ülkelerinde Sosyo-Ekonomik
Sorunlar ve İslami Esaslar

Socio-Economic Problems and Islamic
Principles in Islamic Countries

Mehmet KARAGÜL*



Geliş/Submitted: 13.09.2023
Kabul/Accepted: 13.12.2023
Yayın/Published: 27.12.2023

Citation / Atıf


Karagül, M. (2023). İslam ülkelerinde sosyo-ekonomik sorunlar ve İslami esaslar. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (39), 248-266.

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

Article Information:

Research Article

 10.29228/TIDSAD.72428

This article was checked by Intihal.net. Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır.
This article is under the Creative Commons license. Bu makale Creative Commons lisansı altındadır.

*Prof. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, mkaragul@mehmetakif.edu.tr 



TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

İslam Ülkelerinde Sosyo-Ekonomik Sorunlar ve İslami Esaslar ¹

Socio-Economic Problems and Islamic Principles in Islamic Countries

Prof. Dr. Mehmet KARAGÜL

Öz: Küresel akımların hızla yayıldığı günümüz dünyasında toplumların kendi değerleri ile varlıklarını sürdürebilmesi her geçen gün daha da zorlaşırken, bu konuda en fazla sıkıntıyı İslam toplumlarının yaşadığını ifade etmek mümkündür. İslam ülkelerinde iktisadi ve siyasi sorunların yoğun bir şekilde yaşanmasında, ilgili toplumların ait oldukları dini inancın bu sorunlar üzerine müspet veya menfi etkilerinin olup olmadığı sürekli tartışılan bir konudur. Bu anlamda İslam öğretisinde; toplumsal birliktelik, akılcılık, güvenilirlik, adalet ile yeniliğe açık olma ve ilerleme konularında net bir tavır görmek mümkündür. Hal böyle iken ilgili ülkelerde yaşanan; etnik, din, mezhep ve siyasi temelli çatışmalar ve bunların nedenleri ve sonuçları bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada öncelikle İslam ülkelerinin iktisadi, siyasi, askeri, kültürel ve ar-ge konularındaki mevcut durumları ortaya konup, diğer ülkelerle kıyaslamaları yapılacak ve devamında Müslüman toplumların bir an evvel kadercı anlayıştan sıyrılıp, akılcı bir düşünce tarzı ile ekonomik, sosyal ve siyasal hayatı yeniden kurgulamalarının zarureti üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam ve geri kalmışlık, kadercilik, akılcılık, toplumsal güven.

JEL 052, Z12, Z13, O10, B55

Abstract: In today's world, where globalization is rapidly spreading, it is becoming more and more difficult for societies to maintain their existence with their own values, and it is possible to say that Islamic societies are experiencing the most difficulties in this regard. In the intense economic and political problems experienced in Islamic countries, it is a constantly debated issue whether the religious beliefs of the relevant societies have positive or negative effects on these problems. In this sense, in Islamic teaching; It is possible to see a clear attitude towards social unity, rationality, reliability, justice, openness to innovation and progress. That being the case, the ethnic, religious, sec-

¹“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Statements of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”: No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

tarian and political-based conflicts in the relevant countries and their causes and consequences will constitute the main subject of this study. Therefore, in this study, first of all, the current situation of Islamic countries in economic, political, military, cultural and R&D issues will be revealed and compared with other countries. In the following, the emphasis will be on the necessity for Muslim societies to leave the fatalistic approach as soon as possible and reconstruct economic, social and political life with a rational way of thinking.

Keywords: Islam and underdevelopment, fatalism, rationality, social trust.
JEL 052, Z12, Z13, O10, B55

Giriş

Toplumları tanımlarken; coğrafya, ülke, din, mezhep ve etnik yapı ile millet kavramlarının öne çıktığını ifade etmek mümkündür. Bu çalışmada farklı coğrafya, ülke, etnik yapı ve mezhepleri içine alacak şekilde bütüncül bir yaklaşımla, genel anlamda İslam toplumlarının ekonomik ve sosyal yapıları analiz edilip, görülen sorunların, nedenleri ve çözüm önerileri hakkında analizlerde bulunulmaya çalışılacaktır.

Bugün genel anlamda İslam ülkelerinin içinde bulunduğu vaziyetten, ilgili ülke fertlerinin memnun olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. 1,9 milyarlık bir nüfus potansiyeli ile 7,9 milyarlık dünya nüfusunun %24,9'ünü teşkil eden Müslüman nüfusun (OICA, 2022: 33), söz konusu bu yüzdeler ağırlığını; eğitim, sağlık, milli gelir ile dış ticaret vb. konularda görebilmek mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla hâlihazırda İslam ülkelerinin içinde bulunduğu; ekonomik, politik, sağlık ve kültürel sorunları, ilgili toplumların sahip olduğu eğitim ve dolayısıyla sosyal yapıdan bağımsız ele almanın mümkün olmadığı muhakkaktır.

Bu çalışmada, öncelikle İslam toplumlarının; iktisadi, sosyal ve bilimsel alanlardaki vaziyeti dünya geneli ile karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Söz konusu değerlendirmeler yapılırken, bilhassa İslam ülkelerinde görülen ve en ciddi sorunlardan olan toplumsal güven eksikliğinin, İslam'ın asli emirlerinden olan güvenilir insan olma, diğer bir ifade ile "El-emin" vasfından bireylerin bir hayli uzak olmalarından kaynaklandığı gerçeğine vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda İslam toplumlarının sosyal boyutlu yaşantı şeklinin, İslami ilkelere uygunluk yönünden, birçok gayrimüslim toplumdan çok daha uzak olması, ayrı bir gerçeklik olarak değerlendirilecektir. Dolayısıyla hâlihazırda, temel insani değerler şeklinde ifade edebileceğimiz sosyal içerikli İslami ilkelerle bağdaşmayan hayat şeklinin, İslam ülkelerinde yaygın bir şekilde görülüyor olması; iktisadi, siyasi, askeri, kültürel ve sağlık alanlarında arzulanan başarıyı elde etmenin önünde en önemli engel olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Ayrıca bu ülkelerde var olan; etnik, mezhep ve siyasal görüş farklılığına dayalı toplumsal ayrışmalar ve sonu dış müdahale ve parçalanmaya varabilen iç çatışmalar, esasen ilgili toplumdaki güven eksikliğinin en vahim sonuçları olarak değerlendirilebilecek hususlardandır.

Çalışmamızda, yukarıda değinilen sorunların tespiti ve değerlendirilmesi hususunda kapsam olarak İslam İş Birliği Teşkilatı'na mensup ülkelerin başlıca ekonomik ve sosyal verileri, bir bütün olarak küresel değerlerin ortalamaları ile kıyaslanıp, sapmaların boyutu ve nedenleri, ilgili literatür taraması ve rasyonel çıkarımlar ışığında analiz edilmeye çalışılacaktır.

İslam ülkelerinin içinde bulunduğu iktisadi ve sosyal meselelerin değerlendirmesi ve çözüm önerileri hususunda yöntem olarak; ilahi metin, ilgili literatür ve akılcı çıkarım-

ların bir arada kullanıldığı makalemizin, söz konusu literatüre olduğu kadar, adı geçen toplumların gelişimine de destek olması beklenmektedir.

1. İslam Toplularının Ekonomik ve Sosyal Görünümü

Bugün dünya genelinde farklı özelliklere sahip toplumların ekonomik ve sosyal durumları ele alındığında gelişmişlik ve refah düzeyi açısından çok büyük farklılıkların olduğu görülecektir. Buna karşılık, birkaç petrol zengini İslam ülkesi dışında diğer ülkeler ele alındığında ekonomik, sosyal, iktisadi ve teknolojik yönden genel halin, hiçbir Müslüman ferdi tatmin etmesinin mümkün olmadığı görülmektedir. Söz konusu yetersizlikleri yansıtan rakamların yer aldığı iktisadi, sosyal ve teknolojik durum analizleri aşağıda tablolarda ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır.

1.1. İslam Dünyasında Nüfus ve Sosyal Yapı

Dünya nüfusunun 7,9 milyar olduğu günümüzde, İslam toplumları, 1,9 milyarlık nüfus ile dünya nüfusunun %24'ünü oluşturmaktadır. Endonezya 273 milyonluk Müslüman nüfus ile Dünya'nın en kalabalık İslam ülkesi iken, O'nu 220 milyonluk nüfus ile Pakistan takip etmekte ve Türkiye ise 84 milyonluk nüfusuyla en kalabalık 8. İslam ülkesi olarak sıralamada yerini almaktadır.

Tablo 1: İslam Ülkelerinin Mevcut ve Gelecekteki Nüfusun Tahmini

En Fazla Nüfusa Sahip 10 İslam Ülkesi		Dinlere göre 2010-2050 Döneminde Nüfus Artış Tahminleri	
Ülke	Nüfus		
Endonezya	273	Müslüman	%73
Pakistan	220	Hristiyan	%35
Hindistan	200	Hindu	%34
Bangladeş	164	Yahudi	%16
Nijerya	206	Halk Dinleri	%11
Mısır	102	Tanrısız Dinler	%9
İran	84	Diğer Dinler	%6
Türkiye	84	Budistler	-%0,3
Cezayir	43	Müslüman Olmayan	
Sudan	43	Nüfusun Artış Ortalaması	%35
Toplam Müslüman Nüfus (Milyar)	1,8		

Kaynakça: Statistical Yearbook on OIC Member Countries, 2020.

Pew Researge Center.

Tablo 1’de yer alan Dünya geneli tahmini nüfus gelişimine bakıldığında 2010-2050 arası, ortalama küresel nüfus artışının %35 olması beklenirken, İslam toplumlarındaki nüfus artış oranının ise %73 olacağı ön görülmektedir. Bu haliyle Müslüman nüfusun önümüzdeki 30 yılda diğer dini gruplara göre sayıca çok daha avantajlı bir konuma geleceği ifade edilebilir.

Söz konusu mevcut rakamlardan ve yukarıda yer alan ileriye dönük tahminlerden anlaşıldığı üzere, Dünya üzerinde İslam toplumlarının ciddi bir ağırlığı ve dolayısıyla potansiyel gücü olduğu görülmektedir. Ancak Tablo 2’de yer alan verilerde görüldüğü üzere Dünya geneli ortalama eğitim düzeyi 7,7 yıl iken, İslam toplumlarında bu rakamın 5,6 yıl olması ve ayrıca ilk okul öncesi anaokulu niteliğinde okullaşma oranı dünya genelinde %61 iken, İslam ülkelerinde bu rakamın %42 olması vb. veriler, İslam toplumlarının nüfusa bağlı potansiyel gücünü etkin bir şekilde kullanabilmesinin önünde ciddi bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte İslam ülkelerindeki genç nüfus yoğunluğundaki artış, ilgili toplumlar açısından ayrı bir avantaj sağlarken, okullaşma ve istihdam imkânlarının nispeten düşük olması ise bu avantajlı durumu belli ölçüde ortadan kaldırmakla kalmamakta, işsizlik ve yoksulluk gibi istenmedik bir dizi iktisadi ve sosyal sorunlara da kapı aralamış olmaktadır.

Öte yandan bilhassa son yıllarda İslam coğrafyasında yaşanan mezhep ve etnik temelli veya siyasal çatışmalar ve beraberinde gerçekleşen düzensiz göçler, İslam toplumunun potansiyel gücünü kaybetmesine neden olan bir diğer önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü dünya nüfusunun yaklaşık %24’ünü oluşturan Müslüman nüfusa karşılık, düzensiz göçe maruz kalanlarda Müslüman oranı %73 dolayındadır. Söz konusu göçlerle, ilgili ülkelerde sosyal barışın en önemli teminatı olan; etnik, mezhep ve dini homojenliğin kaybolması üzerine dış müdahalelere kapı aralandığını, iç unsurların da bilerek ya da bilmeyerek bu müdahalelere ortam hazırlar nitelikte uygulamalarda bulduğuna dair emareler göze çarpmaktadır.

Tablo 2: İslam Ülkelerinde Nüfus Yapısı ve Eğitim Düzeyi

Ekonomik ve Sosyal Değerler	İT Ülkeleri	Dünya payı
Toplam Nüfus (Milyar) %	1.8 (24,4 %)	7,9
Nüfus Artış Oranı Yıllık %	1,9	1,1
Genç Nüfus (0-14 Yaş %)	33,6	25,6
Doğumda Hayat Beklentisi (Yıl)	68	73
Mülteciler (Milyon, 2019)	(73 %)	26
Eğitim Düzeyi (Yıl)	5,6	7,7

Okul Öncesi Okullarda Brüt Okullaşma Oranı, (%)	42	61
İlkokulda Öğrenci-öğretmen Oranı %	26	23

Kaynakça: Statistical Yearbook on OIC Member Countries, 2020.

1.2. İslam Toplumunun İktisadi Performansı

İslam İş Birliği Teşkilatı'na (İİT) üye ülkelerin 2019 yılına ait toplam GSYH'si 7.350 milyar Dolarlık bir meblağ ile küresel GSYİH'nın %8,4'ünü oluşturmaktadır. Nüfus yoğunluğu itibari ile Dünya nüfusunun %24'üne sahip olan İslam toplumu için bu rakamın oldukça düşük olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Benzer şekilde İslam ülkelerindeki; işsizliğin yüksek, Kişi Başına Düşen Milli Gelirin (KBDMG) düşük olması ve ayrıca küresel dış ticaretin yaklaşık %9'unu teşkil eden dış ticaret hacmi, ilgili ülkeler açısından Tablo 3'te görüldüğü üzere oldukça yetersiz bir duruma işaret etmektedir.

Kümülatif olarak İslam ülkelerindeki ekonomik faaliyetlerin nispeten az olmasının yanında söz konusu faaliyetlerin büyük ölçüde petrol başta olmak üzere, hammadde ile tarımsal ürün ve hafif sanayi ürünlerinden oluşması, ilgili ülkelerin ekonomik gücünün çok daha yetersiz olduğuna işaret etmektedir.

Sahip oldukları hammadde ve nüfus potansiyeline rağmen, ilgili ülkelerin iktisadi performansındaki yetersizliklerin nedenlerini anlamaya çalıştığımızda, aşağıdaki analizlerde görüleceği üzere, meselenin büyük ölçüde ilgili ülkelerdeki bireysel ve toplumsal kaliteyle ilintili olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Tablo 3: İslam Ülkelerinde Makro İktisadi Rakamlar ile Dünyadaki Payı veya Dünya Geneli Değerler

İslam Ülkelerine Ait Ekonomik Veriler	İİT Ülkeleri	Dünya Payı veya Geneli
Toplam GSYH (2019, Trilyon \$)	7.350	8.4 %
Kişi Başı GSYİH, (Sabit 2015 Fiyatlar, Bin)	3.924	10,904
İşsizlik Oranı (% , 2018)	6,7	5,4
Toplam Ham Petrol Üretimi (% , 2019)	43.6	100
Toplam Dış Borç (2018, Milyar)	1,770.4	21.8 %
Mal ve Hizmet İhracatı, Cari Fiyatlar (Milyar, 2018)	2,449.9	9.9 %
Mal ve Hizmet İthalatı, Cari Fiyatlar (Milyar, 2018)	2,270.1	9.4 %
Askeri harcamalar (Milyar, 2015)	226	%14

KBDMG'de En Zengin İslam Ülkesi ile En Fakir Arasındaki Fark 615 Kat!

Kaynakça: Statistical Yearbook on OIC Member Countries, 2020

1.3. İslam Ülkelerinde Bilimsel Faaliyetler

Toplumların; iktisadi, askeri, sosyal ve kültürel alanlarda gelişmesi ve rakipleri karşısında üstünlük sağlayabilmeleri, büyük ölçüde sahip oldukları teknolojik birikimle yakından alakalı olduğu bilinen bir gerçekliktir. Bu anlamda İslam ülkelerinin bilimsel çalışmalar konusundaki durumu analiz edildiğinde aşağıdaki tabloda yer aldığı üzere çok daha vahim bir fotoğrafla karşı karşıya gelmekteyiz. İlgili tabloda görüldüğü şekliyle, İslam toplumlarındaki yüksek teknoloji ürün ihracatı küresel ihracatın %3,6'ını teşkil ederken, bilimsel makaleler %7,5'ini ve patent başvuru oranı ise %1,6'sını oluşturmaktadır. Ancak bu rakamlara gayrimüslim ülkelerdeki sayıları bir hayli fazla olduğu tahmin edilen Müslüman bilim insanlarının çalışmaları dahil değildir. Bu noktada İslam ülkelerinden yurtdışına önemli ölçüde beşerî sermaye çıkışı olması, bunun; akademik ve ekonomik yetersizlik ile demokratik olmayan yönetimlere bağlı nedenleri (Arslan, 2016: 57-72) ilgili ülkelerin acil çözüm bekleyen sorunları arasında olduğunu ifade etmek mümkündür.

Tablo 4: İslam Ülkelerinde Bilimsel Çalışmalar

Faaliyet Türü	İİT Ülkeleri	Dünya Genel
Yüksek Teknoloji Ürün İhracatı (Milyar \$) (2018)	106,475	3.6 %
Yayımlanan Bilimsel Makale (2018)	262,829	7.5 %
Patent Başvuru Sayısı (2018)	54,347	1.6 %

Kaynakça: Statistical Yearbook on OIC Member Countries, 2020

İslam ülkelerindeki bilimsel faaliyetlerin yetersiz olmasında; ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyolojik birçok etkenden bahsetmek mümkündür. Özellikle GSMH'nin düşük olması doğal olarak eğitim ve Ar-Ge faaliyetlerinin desteklenmesi konusunda çok ciddi engel oluşturduğu muhakkaktır. Ancak bununla birlikte toplumsal gelişmenin en temel dinamiği olan özgür düşünebilme ortamının sağlanması, hatta bu tür bir tutumun toplumda ve eğitim sisteminde teşvik edilmesi son derece önemli bir unsur olduğu yadsınamaz. Hal böyleyken, İslam toplumlarının genel anlamda kaderci bir anlayış ile biat kültürüne sahip oluşu ile siyasal yönetimlerin özgürlükçü anlayıştan uzak olması ve bununla birlikte bireylerin sorgulayıcı bir tavırdan kaçınmaları, ilgili toplumdaki bilimsel faaliyetlerin geri kalmasında ayrı ayrı ciddi etkilerinin olduğu göz adı edilemez (Kızmaz, 2019: 103).

Bütün bunlarla birlikte, Tablo 4'te yer alan ve İslam ülkelerinin bilimsel faaliyetlerdeki yetersizliğini gösteren verileri değerlendirirken; siyasal, ekonomik ve kültürel nedenlerle kendi ülkelerinden ayrılarak, gelişmiş ülkelerde eğitim gören ve çalışan İslam ülkesi menşeli azımsanamayacak sayıdaki bilim insanının gittiği ülke adına yaptığı bilimsel faaliyetlerin üzerinde durulması gereken bir diğer konu olduğu göz ardı edilmemelidir.

2. İslam Ülkelerinde Toplumsal Güven ve İslam

Bir ülkede yaşayan insanlar arası güven duygusu ve onun yoğunluğu ile kalitesi, ilgili toplumun iktisadi, içtimai, askeri ve bilim alanındaki başarısı için en önemli değer olarak karşımıza çıkmaktadır (Taşdemir vd. 2017: 55-56) Dolayısıyla, devletlerin kendi bölgelerinde ve küresel boyutta rekabet edebilmesinin, öncelikle toplumsal güvene dayalı iç barışın tesis edilmesiyle mümkün olduğu gerçeğini göz ardı etmenin akılcı olmadığı kanaatindeyiz.

Tablo 5: İslam Ülkelerinde Toplumsal Güven ve İslam'a Uygunluk Endeksi

Sosyal Sermaye; Toplumsal Güven: "İnsanların Çoğu Güvenilirdir" Diyenler (% 2020)		İslam'a Uygunluk Endeksi (2020)			
Toplumsal Güveni Yüksek Olan Ülkeler		Bazı İslam Ülkelerinde Toplumsal Güven	Yeni Zelenda	1	
Danimarka	74	Azerbaycan	26	İzlanda	2
Norveç	73	Pakistan	23	Hollanda	3
İsveç	64	Malezya	19	İsviçre	4
Çin	64	Fas	16	Norveç	5
Yeni Zelenda	60	İran	15	Kanada	9
İsviçre	58	Türkiye	14	Almanya	11
Avusturya	51	Nijerya	13	Avusturalya	12
Avusturalya	49	Kırgızistan	13	İngiltere	15
Kanada	47	Irak	11	Japonya	16
Almanya	43	Lübnan	10	Fransa	23
İspanya	41	Libya	9	ABD	26
B. Krallık	40	Mısır	7	BAE	45
ABD	37	Endonezya	5	S. Arabistan	93
Ortalama	47	Ortalama	14	Türkiye	100

Kaynak 1: World Values Survey, 2020; **2:** Islamicity Index, 2020).

Bu anlamda Tablo 5'te görüldüğü şekliyle, gelişmiş ülkelerde söz konusu toplumsal güven düzeyi, %40 ve %60 gibi nispeten yüksek oranlarda seyrederken, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer alan İslam ülkelerinde ise bu değer %10 ve daha düşük seviyelerde olduğu görülmektedir. Sosyal sermaye olarak da ifade edilen toplumsal güvenin düşük olmasının, ilgili toplumun özellikle iktisadi ve sosyal alandaki gelişimini sekteye uğratan en önemli etken olduğu muhakkaktır (Kızılkaya, 2017: 190). Çünkü

toplumsal güvenin zayıflığı, ilgili toplumda bir arada yaşama enerjisinin yok olmasına, ülke vatandaşları için karşılıklı fedakârlık yapabilme ve özverili çalışma ortamının kaybolmasına, hatta etnik, mezhep ve dini farklılıklara dayalı toplumsal çatışmaya yol açabilmektedir. Ayrıca söz konusu güven zafiyeti, ülkelerin iktisadi gelişimi ve dış tehditlere karşı kullanılması gereken kıt kaynaklarını yapay iç tehditlere karşı heba edilmesine neden olduğundan, ilgili ülkelerde ekonomik ve sosyal gelişmenin istenilen düzeylerde gerçekleşmesi mümkün olmamaktadır (Karagül, 2002: 88).

İslam ülkeleri adına dikkati çeken bir başka menfi görünüm, ekonomik ve sosyal yaşama dair ilkelerin yer aldığı İslamilik Endeksi sıralamasında Müslüman toplumların gayrimüslim toplumlardan çok daha gerilerde olmasına işaret eden verilerde karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu endeks; iktisat, adalet, adil yönetim, insan hakları ve uluslararası ilişkiler şeklinde güncel yaşama dair dört temel alana ait değerlerden oluşmaktadır. Örneğin iktisada dair değerde, ilgili ülkedeki ekonomik uygulamalarda yolsuzluğun olmaması, gelir dağılımında adalet ile ekonomik ilkelerin İslami prensiplere uygunluğu gibi göstergeler yer almaktadır.

İslami bir yönetim ve toplumdan beklentileri konu alan İslamilik endeksi, son yıllarda çok sayıda ülke üzerinde gerçekleştirilen anketlerle oluşturulmaktadır. Söz konusu anketler sonucu elde edilen verilerin yer aldığı endekste, ilgili ülkelerdeki ekonomik ve sosyal yaşama dair uygulamalar İslam'a uygunluk yönünden sırlamaya tabi tutulduğunda, maalesef ilk 42 ülkenin içinde İslam ülkesi bulunmamaktadır. Malezya 43. sıradan listeye giren ilk İslam ülkesi olurken, Suudi Arabistan 93. ve Türkiye ise 100. sırada yer almaktadırlar (www, islamicity-index, 2022).

Müslüman bir birey için güvenilir insan olmak en temel özellik olması gerekirken, İslam ülkelerinde toplumsal güvenin yetersizliği, ayrıca yine aynı toplumlarda İslam'ın temel değerlerinin toplumların gündelik yaşamına yansımaları hususunda, diğer toplumların gerisinde olmasının açıklanabilirliği oldukça zor bir hal olduğu düşüncesindeyiz. Bu durum gerçekte İslam toplumlarının; itimat edilebilme, doğru söz söyleme, mesleğini hakkıyla yapma, işi ehline verme, kararlarında adaletli olma gibi konularda İslami ilkelerle birlikte, standart insani değerlerden de uzak olduğu anlamına gelmektedir. İslam toplumlarının sahip olduğu bu menfi yapı ile içinde buldukları iktisadi ve sosyal yetersizliklerin birbirinden alakasız veriler olduğunu söylemek mümkün değildir.

İslam toplumlarının sahip olduğu yukarıda bahsedilen sosyal özellikler karşısında İslam'ın temel hükümlerinin yer aldığı Kuran'ı Kerimde; emir niteliğinde çok sayıda doğruluğu, adaleti ve güvenilir olmayı konu alan ayete rastlamak mümkündür.

- *“Öyle ise seninle beraber tövbe edenlerle birlikte emrolunduğun gibi dosdoğru ol” (Kuran, Hud, 112).*
- *“Ey iman edenler! Verdiğiniz sözleri yerine getirin” (Kuran, Maide, 1).*
- *“Ey inananlar! Allah'a karşı saygılı olun ve özü-sözü doğru olanlarla beraber bulunun” (Kuran, Tevbe, 119).*

Her bir Müslüman için mutlak emir niteliğinde olan yukarıdaki ve benzer içerikli daha birçok ayetin, sosyal ve ekonomik hayata kazandırılması hususunda İslam toplumlarının gayrimüslim toplumlara göre daha alt sıralarda bulunmasının ve bunun bir yansıması olarak İslam ülkelerinin başta iktisadi alanda diğer toplumların gerisine düşmesinin, kabul edilebilir bir vaziyet olmadığı muhakkaktır. Dolayısıyla her bir Müslüman ferdin

hem dünyadaki güvenliği ve refahı hem de inancının gereği ebedi âlemdeki selameti adına bu konu üzerinde ciddiyetle durması gerektiği inkâr edilemez.

3. İslam Toplularının Genel Sorunları

Küre üzerinde sayıca ve sahip oldukları iktisadi kaynak potansiyeli yönünden oldukça önemli bir konuma sahip olan İslam ülkelerinin sosyal yönüyle genel yapısı, Tablo 5'te ortaya konmaya çalışılmıştır. İlgili tabloda yer alan ve İslam toplumları açısından kabul edilebilirliği mümkün olmayan söz konusu menfi göstergelerin arka plandaki nedenlerini irdelemeye çalıştığımızda, birbiriyle doğrudan ya da dolaylı yoldan ilintili çok farklı etkenin varlığından söz etmek mümkündür.

İslam ülkeleri olarak nitelendirilen coğrafyalarda bulunan fertlerin önemli bir kesiminin düşünce ve davranışlarını şekillendirirken ya bireysel ölçüde algılayabildikleri ya da belli yorumlara göre tanzim edilen İslami ilkeleri dikkate aldıklarını ifade etmemiz yanlış olmayacaktır. Bu gerçekliğe rağmen, İslam toplumlarının yukarıda yer alan ve İslam'ın en temel sosyal prensiplerden olan toplumsal güven ve İslamilik ölçütleri yönünden oldukça yetersiz olmalarının, izahı son derece zor olan bir hal olduğu muhakkaktır. Söz konusu paradoksun makul bir izahının yapılabilmesi için İslam toplumları adına aşağıdaki genel değerlendirmeleri dikkate almanın gerekli olduğu kanaatindeyiz.

** İslam adına, İslami prensiplerden uzaklaşmış; birçoğu küresel güçlerin doğrudan veya dolaylı kontrolünde hareket eden, siyasi ve iktisadi çıkar merkezi olarak faaliyet gösteren, kendi aralarında çatışan minimal yapılanmaların varlığı,*

** Akıl ve sorgulamanın dışlandığı, (Öztürk, 2011: 127-156) Allah ve Peygamber Hz. Muhammed'den ziyade, lidere itaatın esas alındığı dini ve siyasi oluşumlar,*

** İslam toplumlarında ağırlıklı olarak çözümü; İslamilik adına kadercilik, modernlik adına dış bağımlılıkta arayan dolayısıyla çatışan iki farklı düşünce sisteminin ülkelerde iktidar olma çabaları,*

** Üretim ve milli gelirin düşüklüğü, dolayısıyla refah seviyesinin yetersizliği ve yoksulluğu kadere bağlayıp sorgulamaktan kaçınan bir anlayış,*

** Yaşanan ciddi gelir dağılımı adaletsizliği hususunda, çözümünü öbür âlemde hak almaya bırakan bir düşünce,*

** Ülke dışındaki gerçek düşmanın farkına varamayıp, buna karşı ülke içindeki adalet ve güven eksikliği kaynaklı iç çatışmaya dönüşebilen ve bunun neden olduğu dış istila ve parçalanma aşamasına varan toplumsal yapıdaki zafiyet,*

** Özetle, Orta Çağ Avrupa'sında Katolik Kilisesi'nin hâkimiyetindeki toplum yapısına benzer, akılcılıktan uzaklaşmış, bağnaz sosyal değerler ve oluşumlar.*

İslam toplumlarının her birinin, maalesef az veya çok yukarıda tasvir edilen sosyal yapıların birçoğu ile yakından benzerlik gösterdiğini ifade etmek mümkündür. Çözüm adına öncelikle söz konusu bu tespitleri kabul edip, ilgili ülkelerde akıl, bilim ve sorgulamayı esas alan yeni bir sosyal yapılanmaya ihtiyaç olduğu kanaatindeyiz.

4. İslam Ülkelerinde Ekonomik ve Sosyal Sorunların Çözümü ve İslamileşmek

Bütün İslam ülkelerinin içinde bulunduğu; sosyal, ekonomik, siyasal ve askeri yetersizlikler nicelik olarak farklılık gösterse de muhteviyat anlamında büyük benzerlik arz

etmektedir. Dolayısıyla ilgili sorunların çözümü konusunda ortak hareket etmenin, en azından benzer yöntemler kullanmanın kaçınılmaz olduğunu ifade etmenin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz. Bu bağlamda ilgili ülkelerde yaşanan müşterek sorunların üstesinden gelebilmek için öncelikle; hayatın her aşamasında kadercilik yerine akılcılığın ve dolayısıyla pozitif bilginin hâkim kılınması temel ihtiyaçlardan olduğu muhakkaktır. Ayrıca, yine ilgili ülkelerde görülen ve en büyük sorunlardan olan güven eksikliğinin giderilmesi hususunda acil önlem alınması kaçınılmazdır. Bunlarla birlikte ilgili toplumlarda; aidiyet ve sosyal sorumluluk bilincinin geliştirilmesi ile tüketimden ziyade üretim merkezli bir hayat anlayışının hâkim kılınması temel ihtiyaçlardan olduğu göz ardı edilmemelidir.

4.1. Kuran'da Bilgi, Bilmek ve Akıl

İslam ülkelerinde akıl merkezli bir anlayış ve ar-ge faaliyetleri ile bilgiyi üretip, bu bilgiyi topluma kazandırarak, toplumsal dayanışmayı ön plana almak yerine, çoğu noktada İslam adına İslam dışı dini bir anlayış ile bilimden ve toplumsal dayanışmadan uzak sosyal yapılanmalar karşımıza çıkmaktadır (Sabuncu, 2016: 734-743). Söz konusu sosyal oluşumlar sonucunda kaçınılmaz olarak yukarıda bahsedilen ve kabul edilmesi mümkün olmayan, her alanda yetersiz sosyo ekonomik bir yapı ile karşılaşmaktayız. Oysa İslam öğretisinin temel kaynağı olan Kur'anı Kerimde kaderci anlayıştan ziyade özellikle bilgi sahibi olmanın ve bu bilgiye dayanarak hayatı kurgulamanın önemine vurgu yapan çok sayıda ayet bulunmaktadır. Bu noktada İslam'ın ilk emrinin 'Oku' (Kuran: Alak/1) olması son derece anlamlıdır. Aklı kullanma, düşünme, idrak etme vb. konulara değinen yüzlerce ayetin bulunduğu Kur'anı Kerimden birkaç ayeti aşağıda örnek olarak vermeyeceğiz.

Ayrıca *"De ki: 'Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu' (Kuran: Zümer /9)?"*

"Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar" (Kuran: Bakara 269).

"Kisasta sizin için hayat vardır, ey akıl sahipleri, umulur ki sakınırsınız" (Kuran: Bakara, 179).

Kendiniz yiyin, hayvanlarınızı da otlatın. Kuşkusuz bunlarda akıl sahiplerinin çıkaracağı dersler vardır (Kuran: Taha, 54).

Allah, akıl ve duyularla idrak edilemeyi de edileni de bilir; O üstündür, hikmet sahibidir (Kuran, Tagabün. 18).

İşte siz böylesiniz; hadi hakkında bilginiz olan konuda tartıştınız, fakat hiç bilgi sahibi olmadığınız bir konuda niçin tartışıyorsunuz! Oysa Allah bilir, siz bilmezsiniz. (Kuran: Ali İmran 66).

"... Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun. (Kuran: Nahl, 43).

Bilgi ve yaratma gibi her hususta sonsuz kudret sahibi olan yüce Yaratıcı esasen kendisini zikretmekle görevli kıldığı insanoğlunu yoktan var ederken, sınırlı da olsa onu kendisinde olan bazı hususiyetlerle donatmıştır. İnsanoğlu için öncelikle Yaratıcı Kudreti idrak edebilmesi ve bununla birlikte üzerinde yaşadığı Gezegen ve birlikte olduğu insanlarla sağlıklı ilişki kurabilmesi için sahip olduğu akli kullanarak hayatını kurgulaması, yaşantı şeklinin temel ilkesi olmak zorundadır. Oysa bugün İslam toplumlarında yaygın olarak görülen yaşantı biçimi; akıl merkezli anlayıştan ziyade, kader ve teslimiyete dayanan bir tavır şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda İslam toplumlarında görülen kaderci

anlayışın, içinde buldukları sosyo ekonomik sorunlarla olan ilişkisini göz adı edebilmek mümkün değildir (Kanbir ve Dikkaya, 2022: 566).

Bu noktada aklın kullanılması hususunda Kur'anı Kerimde karşımıza çıkan ısrarcı tavır için şöyle bir yaklaşımın yerinde olacağı kanaatindeyiz. Yarattığı kullarının nerede ve ne şekilde daha sık hataya düşeceğini yüce Yaraticının önceden bilmesi, bu konudaki sıkça tekrar eden uyarılarının nedeni olabileceğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla İslam ülkelerinde yaygın olarak görülen; dini ve siyasi liderlere koşulsuz bağlılık türündeki davranışlar ile kadercı ve teslimiyetçi anlayışın, ilgili toplumların her alanda yaşadığı yetersizliklerin önemli bir nedeni olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Kuran'da; İslam'ın temel ibadetlerinden olan namaz 92, oruç 12, zekât 33, hac 13 ayette zikredilirken, (birkaç eksik veya fazla olabilir) 140 ayette doğrudan düşünmek ve akıl kullanmaktan bahsedilmektedir. Dolaylı yoldan düşünmeyi teşvik ve emreden; görmez misiniz, işitmez misiniz vb. şeklindeki ayetlerle birlikte akli kullanma konusunda uyarı içeren ayetlerin toplam sayısının çok daha fazla olduğunu ifade etmemiz mümkündür.

İslam'ın kutsal kitabı olan Kur'an'ı Kerimde akıl ve düşünme konusu bu denli öne çıkmasına rağmen, bugün İslam toplumlarında görülen; bilgi ve düşünce eksikliğine dayalı, siyasal, ekonomik ve askeri yetersizlikler için makul bir gerekçe ortaya koyabilmek bir hayli zor olsa gerek.

4.2. İslam'da Toplumsal Birliktelik

İslam toplumlarında görülen bir diğer temel sorunun, kendi aralarında yaşanan etnik, dini ve mezhep temelli ayrışmalar ve zaman zaman çatışmaya dönüşen ayrılıkçı düşünceler olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. İslam'ın en temel hükümlerinden olan Müslümanların kardeşliği ilkesi ile Müslümanlar arası birlikteliğin tesis edilmesi yönündeki çağrı ile çatışan bu halin, yine İslam toplumlarının içinde bulunduğu başta ekonomik ve sosyal sorunların birçoğunda önemli bir etken olarak rol aldığını ifade etmemiz mümkündür. Bu çerçevede İslam'ın temel hükümlerini ortaya koyan ayetlerden birkaçını aşağıda görmek mümkündür.

- *Ey mü'minler! Hepiniz birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılın ve ayrılığa düşmeyin (Kur'an: Âl-i İmrân/ 103).*
- *Gerçek şu ki, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim" (Kur'an: Şuara/107).*
- *Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra anlaşmazlığa düşüp, birbirleriyle çekişen kimseler gibi olmayın. Onlar için büyük bir azap vardır (Kur'an: Ali-imran/ 105).*
- *Allah'a ve Rasûlü'ne itaat edin. Birbirinizle çekişmeyin; yoksa korkuya kapılırsınız ve kuvvetiniz elden gider (Kur'an: Enfal/46).*

Bir ülke ve toplum için ayrılığa düşmeden birlikteliği sağlamanın hem akli ve hem de dini gerekçeleri apaçık ortada iken bugün İslam toplumlarında yaşanan ayrılıkçı faaliyetlere makul herhangi bir açıklama yapabilmek mümkün değildir. Hal böyle olmasına rağmen, maalesef bugün İslam toplumlarında yaşanan ayrışmalara yine hak-batıl üzerinden İslami gerekçeler ortaya konmaya çalışılması, olayın çok daha vahim bir boyutunu oluşturmaktadır. Saf gerçek şudur ki bir ülkede beraber yaşamak zorunda olan insanlar, yaşadıkları coğrafyanın müşterek olmasından dolayı hep aynı imkân ve tehditlere muhatap olmaları nedeniyle dini ve siyasi farklılıkları dikkate almadan, birlikte yaşayabilmenin arayışı içinde olmaları gerektiğini göz ardı etmemelidirler.

4.2.1. Toplumsal Birliktelikte Düşman Algısı

Toplumların güçlü bir yapıya kavuşup, bulunduğu coğrafyada kendi varlığını devam ettirme konusunda herhangi bir zorluk yaşamaması, her şeyden evvel dostu ve düşmanı doğru tanımlamasıyla yakından alakalıdır. Bu bağlamda ilk aşamada ilgili toplumların, dostu içeride düşmanı da dışarıda aramak ve tanımlamak gibi bir zorunluluğu olduğu göz ardı edilmemelidir.

Hemen hemen bütün İslam toplumlarında dışarıda olan gerçek düşmanın ciddiyeti yeterince idrak edilemediği için müşterekleri farklılıklarından çok daha fazla olan bazı toplum kesimleri; etnik, siyasi, mezhep ve cemaat gibi basit ayrışmalar yüzünden düşman olarak tanımlanıp, iç çatışmaya zemin hazırlanmaktadır. Hatta tanımlanan yapay iç düşman ile mücadele için gerçek düşman olan dış çevrelerden destek alınmak suretiyle, orta ve uzun vadede top yekûn ülkenin bekası tehlikeye atılabilmektedir (Aydınalp, 2010: 200-2004).

4.2.2. Ülkede Birlik ve Aidiyet Algısı

Birçok yönüyle diğer varlıklardan üstün olan insanın, sosyal bir varlık olması nedeniyle çocukluğundan yetişkinliğine kadar bütün yaşamı boyunca güçlü bir çevresel ilişki ağına ihtiyaç duyduğu göz ardı edilemez (Over, 2016). Bu anlamda bireylerin kendilerini tanımlarken; yaşadıkları köy, şehir ve ülkeleri öne çıkarmaları, hatta ait oldukları soy, millet, din ve siyasi oluşumu belirtme ihtiyacı duymaları, hatta çalıştıkları şirketleri ifade emekleri, sahip oldukları aidiyet bağı ihtiyacının en bariz göstergelerindendir.

Bu anlamda bir ülkede yaşayan insanların, aidiyet bağı ihtiyacını kendi aralarındaki sevgi ve güvene dayalı güçlü iletişim bağları ile karşılayabilmeleri, diğer bir ifade ile ülkedeki her bir ferdin kendisini içinde yaşadığı topluma ve çalıştığı ortama ait hissedebilmesi ve bu duygu ile kendisini çok daha huzurlu ve güçlü görebilmesi hem bireysel hem de toplumsal başarı açısından son derece önemli bir husustur (Ma, 2015: 87-889).

Bireylerin aidiyet ihtiyacını kendi ülke insanları ve değerleri ile karşılayabildiği memleketlerde birlik şuuru çok daha kuvvetli olacağından, bu toplumların; iktisadi, içtimai, siyasi, kültürel ve askeri alanlarda rakiplerine kıyasla çok daha üstün olacağı muhakkaktır.

4.2.3. Milli Birliğin Tesisinde Asabiyet Bilinci

İslam ülkelerinin de içinde bulunduğu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin en fazla öne çıkan ortak özelliklerinden birinin, kendi içlerinde milli birliği sağlayamama olduğunu ifade etmenin, yanlış olmadığını söyleyebiliriz. Bu anlamda İbni Haldun'un üzerinde önemle durduğu *asabiyet* bilincinden bahsetmemenin ciddi bir eksiklik olacağını düşünüyoruz.

İbni Haldun toplumların güçlü bir yapıya kavuşup rakipleri karşısında üstünlük kurabilmelerini sahip oldukları asabiyet bilincinin yoğunluğuna bağlamaktadır (Bursalıoğlu, 2007: 47). Bu anlamda İbn-i Haldun, asabiyet bilinci zayıf olan toplumların, asabiyet bilinci kuvvetli olan toplumlar karşısında mağlup alacağını ve devamında mağlup tarafın söz konusu yenilginin sebebini kendi eksikliğinde aramak yerine, muzaffer tarafın üstünlüğünde aramayı tercih edeceğini ifade etmektedir. Bu tavır ile kendi eksikliğini görüp gidermeyen mağlup taraf, aksine karşıya benzeme, onun gibi yaşama ve onun takdirini alma çabasına gireceğini belirten İbn-i Haldun, bu düşünce ile ilgili toplumun, kendi değerlerinden ve birlik olma anlayışından tamamen uzaklaşarak, çok daha büyük hezimetler yaşamak zorunda kalacağını belirtmektedir (İbni Haldun, 2012: 373).

Özellikle gelişen Batı toplumu karşısında Osmanlı Devleti'nin gerileme sürecine girmesi, ayrıca bu dönemde Osmanlı ordularının Batı karşısında yenilgiler alması, İbn-i Haldun'un tezini doğrular şekilde Osmanlı Devleti'nde İslahat Fermanı ve Tanzimat uygulamaları ile Batılılaşma hareketinin başlamasına neden olmuştur. İbn-i Haldun'un 1350'li yıllarda bahsettiği zayıfın güçlüye benzeme tezi, sadece Osmanlı Devleti'nde değil, Cumhuriyet Türkiye'sinde Avrupa Birliği süreci ve diğer İslam ülkelerinde de yaşanan iktisadi, siyasi ve askeri alanlardaki geri kalmışlığa bağlı olarak batılılaşma ve modernleşme anlamında karşımıza çıkmaktadır. İlgili toplumların mevcut durumları dikkate alındığında, bu tür arayışların ilgili toplumların gelişmesi açısından herhangi bir fayda sağlamadığını ifade etmenin mümkün olduğu görülmektedir. Çünkü bugün İslam toplumlarında Batılılaşarak kalkınabilmiş bir örnek göstermek mümkün değildir. Bu noktada Türkiye'nin diğer İslam ülkelerine göre sahip olduğu gelişme farkının, kanaatimizce Batılılaşma girişimlerinin değil, sahip olduğu tarihi ve kültürel mirastan kaynaklandığını söylemek çok daha gerçekçi olacaktır.

4.2.4. Toplumsal Birlikte Müşterek Değerler

Yukarıda yer alan verilerde ve günlük yaşantımızda gördüğümüz üzere, İslam ülkelerinde toplumsal anlamda çok ciddi manada çatışmalara varan ölçülerde toplumsal ayrışmalar mevcuttur. Söz konusu ayrışmaların son bulması ve böylelikle toplumsal birlikteliğin tesis edilebilmesi için ihtiyaç duyulan en önemli etkenlerin birinin fertlerin ülkedeki müşterek değerler üzerinde mutabakat sağlayarak, sorunlar karşısında ortak tavır geliştirebilir hale gelmeleridir.

Şüphesiz her toplumda; din, mezhep, etnik ve siyasi alanların biri veya birkaçı üzerinden ayrışmalara neden gösterilebilecek birtakım farklılıklar olabileceği gibi; ayrışılmayan alanlardaki birliktelikler ile ortak dış tehdit, tarih ve gelecek kaygısı gibi çok daha fazla konudaki müşterek değere sahip olunduğu göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla bireylerin, "farklılığımız zenginliğimizdir" gibi anlamsız bir yaklaşım ile farklılıklar üzerinden kendilerine değer kazandıracak alt kimlik arayarak ayrışarak küçülmek yerine, daha geniş toplumsal değerleri sahiplenerek büyüme ve güçlenme yönünde tercihte bulunmalarının, küreselleşen dünyada varlığını sürdürebilmek adına çok daha anlamlı olduğunu söyleyebiliriz (Kahraman, 2015: 7-8).

Bütün bunlarla birlikte sosyal bir varlık olan insanın, birey olarak yalnız başına varlığını sürdürmesi mümkün değildir. Bundan dolayı bireyin; huzurlu, güven içinde ve refah düzeyi yüksek standartlarda bir hayat sürdürebilmesi, her şeyden evvel ilgili toplumun sahip olduğu kültürel değerleri, benimsemiş olmasına bağlıdır (Fichter, 2019: 142). Aksi takdirde; sosyal, siyasal, mezhep ve dini temelli iç çatışmalara dönüşebilecek toplumsal ayrışmalar ve güvensizlikler, ortaya çıkacaktır ki böyle bir toplumsal yapıdan hiçbir alanda başarı beklemek mümkün olmayacaktır.

4.2.5. İslam Toplumlarında Güven Eksikliği

Yukarıda Tablo 5'te görüldüğü üzere, İslam ülkelerinde görülen ve birçok sosyal ve iktisadi soruna temel teşkil eden en önemli sosyolojik eksikliklerden bir başkası, sosyal sermaye olarak ifade edilen toplumsal güven düzeyinin oldukça düşük olmasıdır. Burada sosyal sermaye olarak ifade edilen kavram; bir ülkede yaşayan insanlar arasındaki güvene dayalı, yatay ve dikey karakterli ilişkilerin yoğunluğu olarak ifade edilmektedir (Temple, 2000: 23). Diğer bir ifade ile bir toplumu oluşturan fertlerin, birbirinden zarar değil, fayda göreceğine inanmaları güven unsurunun en önemli göstergesidir. İslam'ın temel ilkelerinin-

den olan güvenilir bir birey olma emrime rağmen, Müslüman toplumlar arası güven düzeyinin dolayısıyla sosyal sermayenin diğer gayri Müslüm birçok topluma göre daha düşük olması, kabul edilebilir bir hal olmadığı gibi üzerinde çok yönlü durulması gereken konuların başında gelmektedir.

Bu doğrultuda İslam ülkelerinde sosyal sermayenin diğer bir ifade ile toplumsal güven düzeyinin artırılması adına, ilgili ülkelerde öncelikle; şeffaf bir yönetim anlayışının, adil bir hukuk sisteminin, hakkaniyetli bir gelir dağılımının tesis edilmesi mutlak gereklilikler arasında yer almaktadır (Gould, and Hijzen, 1916: 21). Bütün bunlarla birlikte toplumda farklılıklar yerine müşterek değerlerin desteklenip, tehdit algısının ülke içinde değil, dışarıda aranması yaklaşımı da en az diğerleri kadar üzerinde durulması gereken konular olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

4.2.6. Düşünen ve Üreten Bir Toplumun Tesis

İslam toplumlarının içinde bulunduğu; askeri, iktisadi, siyasi, içtimai ve teknolojik yetersizler ve bütün bunlarla birlikte maruz kalınan; iç ve dış savaşlar ile yoksulluk ve göçün sebeplerini bir veya birkaç faktöre bağlı olarak açıklayabilmek imkânsızdır. Söz konusu sorunların daha ziyade İslam ülkelerde yoğun olarak görülmesinde; eğitim, sağlık ve kültürel alanlardaki yetersizlikler ile bireylerin; sorgulama, sorumluluk alma ve üretim merkezli bir hayat anlayışından uzak olmalarıyla doğrudan veya dolaylı olarak bağlantılı olduğunu ifade etmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

4.2.7. Beşerî Sermaye Yetersizliği

İslam ülkelerinde görülen çok boyutlu geri kalmışlığın üstesinden gelebilmek için öncelikle beşerî sermaye olarak tanımlanan, bireyin sahip olduğu; sağlık, bilgi, beceri ve tecrübeyle üretim sürecine yaptığı pozitif katkının artırılması gerekmektedir (Tansel ve Güngör, 1997: 532).

Bu aşamada bireylere verilecek olan eğitimde; ülkenin ve zamanın şartları kadar, bilginin statik değil dinamik bir özellik arz ettiği gerçeği dikkatlerden kaçmamalıdır. Bu bağlamda doğa bilimlerinde genel geçerliliğin olabileceği, ancak sosyal bilimlerinde böyle bir özelliğin olmadığı, dolayısıyla ülkelerin iktisat, sosyoloji ve iç ve dış politik konularda kendilerine has programlar geliştirmelerinin daha gerçekçi olacağı da dikkatlerden kaçmamalıdır. Örneğin liberal politikaların, ihtiyaç fazlası; mal, para ve silaha sahip olan gelişmiş güçlü ülkeler için, söz konusu fazlalıkları yaymak dolayısıyla küreselleşmek için fırsat sunarken, adı geçen faktörler yönünden yetersiz olan az gelişmiş ülkeleri açık pazar haline getirmek suretiyle küreselleştirilmelerine yol açtığı görmezlikten gelinemez.

4.2.8. Üretim Odaklı Toplumsal Değer Oluşturma

İnsan davranışlarını belirleyen etkenlerin sadece; yeme, içme ve barınma gibi beşerî zaruri ihtiyaçlar değil, bunlarla birlikte, beğenilme, takdir görme ve dikkat çekme gibi ruhsal boyutlu psikolojik gereksinimlerin de bu konuda etkili olduğu göz ardı edilmemelidir (Kaşıkara, 2017: 52-53). Bu manada, bireylerin iktisadi davranışlarını tüketimden ziyade üretime yönlendirmesi açısından toplumsal değer yargılarının, markalı ve lüks tüketim yapanlar yerine, işinin hakkını veren ve kaliteli üretim yapan kişilere yönelmesi en önemli toplumsal gereksinimlerden biridir. Çünkü böylelikle, beğenilme ve takdir görme arzusunda olan birey, bu ihtiyacını karşılayabilmek için lüks tüketim yerine hakıyla işini yaparak içinde bulunduğu toplumun beğenisini almaya çalışılacaktır. Böylelikle ülkede tüketim azalırken, üretim artacak, böylelikle gerçekleşen milli gelir ve refah artışıyla birlikte, dış açık ve dış borç sorununun çözümüne de katkı sağlanacaktır.

4.2.9. Eleştiri ve Sorumluluğa Dayalı Özgür Düşünce Ortamı

Toplumun içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal durum; davranışlarının, davranışları ise sahip olduğu değer ve düşüncelerinin bir yansıması olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Bundan dolayı sahip olunan imkânların iyileştirilmesi, öncelikle doğru düşünebilme ve bu fikirleri eyleme dökülebilmeye bağlı olduğunu kabul etmek durumundayız. Bu çerçevede söz konusu özgürlüklere temel teşkil edecek demokratik bir sistemin tesisi önem arz etmektedir (Karşıt, 2020: 8).

Görüldüğü üzere, bir ülkede sosyal ve ekonomik kalkınma, ilgili toplumda özgür düşünceyle yeni fikirler üretmeye bağlıdır. Bu noktada eleştiri ve özgürlük anlayışı, bir toplumun sosyal ve ekonomik yönden gelişmesi açısından son derece önem arz etmektedir. Çünkü eleştiri yapma ve özgür düşünce ortamının olmadığı ülkelerde, değişen ve gelişen yeni şartlara uygun politika bina edebilmek mümkün olmayacaktır. Çünkü dinamik bir yapı sergileyen pozitif bilim ile iktisadi ve sosyal yapılara uygun politikaların üretilebilmesinin tek şartı eleştiriye açık özgür düşünce üretmeye imkân sağlayan ortamın var olmasıdır.

Öte yandan İbni Haldun, toplumun dinamizmi, çalışma şevki ve üretme gücünün üzerinde, siyasal yönetim şeklinin büyük ölçüde etkili olduğunu belirtmektedir (Kozak, 2012: 167). Bu manada İbn-i Haldun, dağlık bölgelerde yaşayanlar olarak tanımladığı Hadariler'in, sahip olduğu metanet ve mukavemet kabiliyetlerini baskıcı yönetimlerin yok ettiğini, buna karşılık hoşgörülü ve adaletli yönetimlerin ise korku ve endişeye sahip toplumlara dahi sağladığı güven hissi ile gelişmeye meyilli hale yönelttiğini ifade etmektedir.

Yine İbni Haldun'a göre; yönetim şekli baskıya ve korkuya dayanırsa halkın metanet gücü kırılır, mukavemet kabiliyeti yok olur. Böylelikle zulme uğramış, ezilmiş ve horlanmış insanlarda tembellik ve bezginlik hali hâsıl olur ki bu tür toplumlarda hiçbir şekilde kalkınma ve gelişme söz konusu olmaz (Hassan, 1982: 267).

Bu bağlamda özgürlüğü, kişinin sadece başaklarına zarar vermeden yaşamını sürdürmesi değil, esasen sorumluluklarını yerine getirebilme imkânına sahip olması şeklinde değerlendirmek gerekir. İnsan her ne kadar donanımlı olsa da tek başına hayata tutunması mümkün değildir. Dolayısıyla hayatının devamlılığı için sürekli çevresinden destek almaya muhtaçtır. Bu nedenle birey, sürekli desteğine ihtiyaç duyduğu, çevresine karşı birtakım sorumlulukları olduğu göz ardı edemez. Bundan dolayı birey, sadece kendisi için değil; ait olduğu ve sürekli desteğine muhtaç olduğu; ailesi, ülkesi ve devleti ve hatta parçası olduğu doğaya karşı fayda sağlamak sorumluluğu taşımaktadır.

4.2.10. İktisadi ve Sosyal Gelişimde Din Anlayışının Rolü

Yukarıda da değinildiği üzere bireysel ve toplumsal yapı, davranışlara; davranışlar ise düşünce ve değere göre şekil almaktadır. Söz konusu toplumsal değerlerin de büyük ölçüde ilgili toplumun sahip olduğu dini inançlara göre oluştuğunu dikkate aldığımızda, toplumların dini inançlarının doğrudan olmasa da dolaylı yoldan toplumun iktisadi ve sosyal gelişiminde rol aldığı söylenebilir (Barro ve McCleary, 2003: 37).

Bu manada toplumun dini inanç esaslarının, mistik ve kadercisi olması ile akılcı olmasının toplumsal davranışlar açısından belirleyici olduğu muhakkaktır (Kanbir ve Dikkaya, 2022: 565). Bu çerçevede kuruluş döneminde akılcılığı esas alan Maturidi Mezhebine göre yapılan Osmanlı Devleti'nin zamanla kaderciliğe ağırlık veren ve Arap yarımadasında hâkim olan Eşari anlayışa kaymasının, Osmanlı Devleti için sonunun başlangıcı olduğu kanaatindeyiz (Karagül, 2009: 484).

Bununla birlikte Avrupa toplumunun, kaderci Katolik anlayıştan uzaklaşarak, pozitif düşünce ve bilimi temel alan Protestan anlayışa kayması ve beraberinde Rönesans ve Reformlarla aydınlanma döneminin kapılarını aralayarak, Sanayi Devrimini gerçekleştirme-sinin tesadüf olmadığı söylenebilir.

Görüldüğü üzere, toplumların sahip olduğu değerler ve düşünce sistemindeki farklılaşma, ekonomik ve sosyal yapılarında da önemli değişimlere yol açmaktadır. Bu nedenle toplumsal değerlerin ve düşünce yapısının oluşumunda belirleyici konumda olan din anlayışının; kadercilik ile mistisizm ve itaat temelinden, rasyonellik ile eleştiri ve sorgulama eksenine kaydırılmasının zorunluluk arz ettiğini görmekteyiz. Yukarıda da bahsedildiği şekliyle çok sayıdaki ayette akıl ve düşünmeye vurgu yapılması, gerçekte İslam dininin insanlardan talep ettiği davranış şeklinin de bu yönde olduğu göz ardı edilemez.

SONUÇ

İslam ülkelerinin özellikle son yüzyıldır içinde bulunduğu iktisadi ve sosyal sorunlar ve bunların yol açtığı, yoksulluk, göçler ile dış istilalar ve iç çatışmaların artarak devam ettiğinin günümüz dünyasının bir gerçeğidir.

İslam ülkelerinin hemen hemen tamamında yaşanan sorunların büyük ölçüde benzerlik gösterdiği, ayrıca bahsedilen sorunların ortaya çıkışında ilgili toplumların; akli kullanma, güvenilir olma, üretim yapma, işi ehline verme, şeklinde sıralayabileceğimiz İslam'ın temel emirlerini yeterince dikkate almamalarından kaynaklandığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

İslam'ın temel kitabı Kuranı Kerimde; düşünmek, çalışıp üretmek, dürüst ve güvenilir olmak, insanlara hiçbir şekilde zarar vermeden imkânlar ölçüsünde yardım etmek vb. ilke ve emirleri net bir şekilde yer almasına rağmen, bugün İslam toplumlarının, birçok yönden gayrimüslim toplumlara göre geride olmasının İslam düşüncesi ekseninde kabul edilebilirliği mümkün değildir.

İslam ülkelerinde yaşanan sorunların üstesinden gelebilmek için öncelikle ilgili toplumlarda kaderci ve mistik anlayış yerine, Kuran ölçüsünde akılcılığın hâkim kılınması, milli birlik için toplumsal güvenin tesisi, bu bağlamda ülkelerde farklılıkların değil, müşterek değerlerin desteklenmesi zaruret arz etmektedir.

Ayrıca İslam ülkelerinde görülen bir diğer sorun, toplumda üretimden ziyade tüketimin teşvik edilmesine bağlı olarak ortaya çıkan üretim yetersizliği ve yoksulluk ile dış ticaret açığıdır. Hatta birçok ülkede söz konusu dış açığı finanse edebilmek amacıyla mülk satışı yapılması, sorunun çok daha tehlikeli bir boyut kazanmasına neden olduğundan bu konuda çok daha duyarlı olunması zaruret arz etmektedir.

Bütün bunlar gerçekleştirilirken, bir taraftan kamunun ekonomideki ağırlıklı rolü ve kontrol gücü sağlam tutulmalı ve özel sektörün ise finansal sermaye birikimi anlayışıyla değil, sosyal sorumluluk bilinciyle hareket edilmesinin yerinde olacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Arslan, N. (2016). *Beyin göçü ve kalkınma: Türkiye'nin kalkınmasında Türk Bilim Diaspora Ağlarının rolü* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı.

Aydınoğlu, H. (2010). "Sosyal çatışma ve din". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 187-215.

- Barro R. M. (2003). "Religion and economic growth", *NBER Working Paper Series*, No: 9682, <http://www.nber.org/papers/w9682>, (Erişim, 15.06.2023)
- Bursalıoğlu, S. (2007). "İbni Haldun sosyolojisinde asabiyet bağları, devlet ve kamu maliyesi", *Celal Bayar Üniversitesi, S. B. E. Dergisi*, 5 (2), 43-56.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kurani kerim meali*, <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/fatiha-suresi-1/ayet-1/kuran-yolu-meali-5>, (Erişim, 10.01.2023).
- Fichter, J. (2019). *Sosyoloji nedir?* (Çv. Çelebi, N.) Toplum Yayınları, Konya,
- Gould, E. ve Hijzen, A. (2016). "Growing apart, losing trust? The impact of inequality on social capital", *IMF Working Paper Research Department*, WP/16, 176.
- Hassan, Ü. (1982). *İbn Haldun metodu ve siyaset teorisi*, Ankara Ün. SBF Yayını.
- İbni Haldun, (2012). *Mukaddime I*, (Çev. Süleyman Uludağ) Dergâh Yayınları.
- Islamicity Index, (2020). <https://islamicity-index.org/wp/latest-indices-2020/>, (Erişim, 10.02.2023).
- Islamicity Index, (2022). <https://islamicity-index.org/wp/latest-indices-2022/>, (Erişim, 10.07.2023).
- Kahraman, B. (2015). "Toplumsal yapının işleyişinde değerler ve değer rölativizmi", *Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (4), 1-12.
- Kanbir, Ö. ve Dikkaya, M. (2022). "İslam dünyasının geri kalma nedenleri üzerine bir analiz", *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 7 (19), 564-580.
- Karagül, M. (2002). "Ekonomik büyüme ve sosyal sermaye: ampirik bir kanıt", *İktisat İşletme ve Finans*, 17(198) (Eylül Ek Sayı), 82-90.
- Karagül, M. (2009). "İktisadi kalkınma perspektifinde iktisadi kalkınma ve din ilişkisi", *S.Ü. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (18), 471-486.
- Karşıt, Ç. (2020). "The relationship between economic growth and democracy: a conceptual approach", *Sosyal Mucit Akademik Reviev*, 1(1), 1-14.
- Kaşıkara, G. ve Doğan, U. (2017). "Beğenilme arzusu: ölçek geliştirme, güvenilirlik ve geçerlik çalışması", *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4 (2), 51-50.
- Kızılkaya, O. (2017). "Sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki potansiyel etkisi: Türkiye için yapısal kırılmalı eş bütünleşme analizi", *Sosyoekonomi*, 25 (33), 175-194.
- Kızmaz, Z. (2019). "İslam dünyasında geri kalmışlık sorunu ve Fuat Sezgin'in konuya ilişkin görüşleri" *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (9), 97-120.
- Ma, D. (2015). "Social belonging and economic action: affection-based social circles in the creation of private entrepreneurship", *Social Forces*, 94 (1), 87-114.
- Kozak, İ. (2012). "İbn Haldun'un işletme ve kamu yönetimine, ilişkin görüşlerine günümüzden bir bakış", *İş Ahlakı Dergisi*, 5 (9), 163-176.
- OIC, (2022). *Statistical Yearbook on OIC Member Countries*,

- <https://www.sesric.org/publications-syb.php>, (Erişim, 15.03.2023)
- Over, H. (2016). "The origins of belonging: social motivation in infants and young children", *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 371(1686).
- Öztürk, R. (2011). "İslam düşüncesinde kaderci anlayışın sosyal ve kültürel temelleri", *Kelam Araştırmaları*, 9 (1), 127-156.
- Pew Research Center, (2010). *The Future of World Religions Growth, Projections, 2010-250*, <https://www.pewresearch.org/religion/2015/04/02/religious-projections-2010-2050/> (Erişim, 13.02.2023)
- Sabuncu, Ö. (2016). "Çağdaş bazı İslâmî hareketlerdeki yanlış algılar ve şiddet sorunu", *Uluslararası Sempozyum Yanlış Algılar ve Doğru İslâm*, Şanlıurfa, 734-743.
- Tansel, A. ve Güngör, Nil. D. (1997). "The educational attainment of Turkey's labor force: a comparison across provinces and over time", *METU Studies In Development*, 24 (4), 531-547.
- Taşdemir, Ç. Bahar, A. ve Çayırağası, F. (2017). A study on social capital concept, development and importance", *International Journal of Management Science and Business Administration*, 4 (1), 52-56.
- Temple, J. (2002). "Growth effect of education on social capital in the OECD countries", *Historical Social Research*, 27 (4), 5-46
- World Values Survey, (2020), <https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>, (21.112.2022).